

נצחונה ונצחיותה של האחוזה

בין ראובן ליהודה במכירת יוסף

יעקב זאב שפירא

לע"נ אבי מורי ר' אורי שפירא

מבוא

בקוראנו את פרק ל"ז בספר בראשית מתבלטת לנגד עינינו דמותו של יוסף כ"בעל החלומות". הוא מתנשא מעל אחיו וחווה שאלומותיהם תשתחוויה לאלומתו ושהיקום כולו - השמש, הירח ואחד עשר כוכבים - ישתחווה לעומתו. דמותו הדומיננטית של יוסף מאפילה מעט על הסובב אותו אך בעיון מעמיק אפשר להבחין כי בפרק מתוארות דמויותיהם של אחים נוספים. במאמר זה אנסה לתאר את דמויותיהם של ראובן ויהודה כפי שהן מצטיירות ומתאפיינות בסיפור המקראי.

ראובן - בכורי אתה
יהודה - אתה יודוך אחיך
(בראשית, מ"ט)

העצה

סיפור מכירת יוסף מתרחש בדותן שם רועים בני יעקב את צאנם. יוסף שנשלח אל אחיו בדותן, נתקל באחים המבקשים להורגו, להשליכו באחד הבורות ולהציג את מותו כמיתה בידי חיה רעה. על רקע מזימה זו ראובן פונה אל אחיו ומציע-מצננה, להשליך את יוסף אל הבור ללא הריגתו. וכך מוצג במקרא המניע של ראובן:

למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו (בראשית, ל"ז, כ"ב).

יוסף מושלך אל הבור ולאחר שעוברת בדרך אורחת ישמעאלים, קם יהודה ומציע-מצווה למכור את יוסף לישמעאלים. כאן המקרא אינו נוקט בדרך של מספר מאוחר המציג את המניע של יהודה, אלא שם בפיו של יהודה את המניע שלו למכירת יוסף:

מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו; לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא (שם, כ"ו - כ"ז).

היחלצותו של יהודה להצלת יוסף לאחר שראובן כבר נקט בפעולה להצלתו מעוררת תמיהה. ייתכן שיהודה לא היה נוכח בעת שראובן הציע להשליך את יוסף לבור ועל-כן הוא פעל להציל את יוסף ממזימת אחיו. אולם אין זה מתקבל על הדעת שיהודה, אשר כפי העולה מהמשך הפרשיות בספר בראשית היה מנהיג האחים,¹ אינו יודע דבר על הצעת ראובן.

נראה כי יהודה איננו יודע מהי **כוונתו** של ראובן בהשלכת יוסף לבור, שכן ראובן איננו מגלה לאחיו את המניע שלו להשלכת יוסף לבור (בניגוד ליהודה). אם נבחן את דברי יהודה לאחיו הנזכרים במקרא, בהתעלם מהמניע המתואר לקוראים נראה כי ראובן אומר לאחיו "אל תשפכו דם... ויד אל **תשלחו** בו" (שם, שם, כ"ב), לעומת יהודה האומר: "**וידנו אל תהי בו**" (שם, כ"ז).

מסתבר אפוא כי יהודה הבין שראובן מעוניין רק למנוע את ביצוע מעשה ההמתה של יוסף בידי האחים, אך אין מגמתו למנוע את מותו של יוסף, ולפיכך יהודה לא הסיק שראובן מעוניין להציל את יוסף.² ייתכן שבדברי יהודה לאחיו "מה בצע כי נהרוג את אחינו **וכסינו את דמו**" (שם, כ"ו) יש הדגשה שגם גרימת מוות ללא ביצוע מעשה ההמתה היא בגדר הריגה הגוררת אחריה אחריות ואשם, ועל-כן יש להימנע גם ממנה.

השאלה היא מדוע ראובן איננו מציין בפני האחים במפורש את מגמתו להציל את יוסף, לעומת יהודה האומר לאחים מפורשות: "וידנו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא".

לשם כך יש לברר את מניע הצלת יוסף של ראובן לעומת המניע של יהודה.

המניע

נשוב אם כן למניע של ראובן בהשלכת יוסף לבור המובא במקרא כמספר מאוחר:

וישמע ראובן ויצלהו מידם... למען הציל אתו מידם (שם, כ"א-כ"ב).

לכאורה מניע זה ברור ואף עולה מדבריו של ראובן לאחיו בתיאור הסיפור עצמו:

ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור (שם, שם).

מדוע המקרא מזכיר את מניעו של ראובן פעם נוספת, מנקודת מבט של מספר מאוחר?

ייתכן כי הצורך בהצגת המניע נובע מהאפשרות לטעות בכוונתו של ראובן ולסבור שבסופו של

1 יהודה הוא זה שמשכנע, בסופו של דבר, את יעקב להוריד את בנימין למצרים (מ"ג, ח'). יהודה הוא המדבר כנציג האחים אל יוסף שלא להשאיר את בנימין כעבד.

2 בוודאי כך הם פני הדברים עפ"י הספורנו שמפרש כי ראובן סבר להציל את יוסף ע"י כך שהוא יעלה אותו מהבור לאחר מכן. לפי פירוש זה איש מהאחים לא ידע את מגמת ראובן.

דבר הוא לא התכוון להציל את יוסף אלא, כפי שכבר הצענו, להימנע ממעשה ההריגה בלבד. המקרא מדגיש כי המניע של ראובן היה הצלת יוסף. כך מפרש הרמב"ן וזו לשונו:

וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו אמר להם אם כן אל תשפכו דם בדיכם. ולא אמר דמו כי הראה עצמו שלא יאמר כן לאהבתו, רק שלא יהיו שופכים דם, לימד אותם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם בידיו (פסוק כ"ב, ד"ה "אל תשפכו דם").

אם כן, ראובן אמנם לא יבצע את מעשה ההמתה בידיהם מתוך תפיסה שגרימת מוות חמורה פחות, אך בסופו של חשבון, מגמתו היתה הצלתו המלאה של יוסף. מגמתו של יהודה, לעומת זאת, מוזכרת במפורש וברור שפניו להצלתו המלאה של יוסף, שהרי ביקש מאחיו שאף לא יגרמו למותו של יוסף. ברוח זו מפרש הרמב"ן:

והנה ראובן למד להם שלא ישפכו דם בידם אבל ישליכוהו בכור וימות שם, שאין עונש הגורם כעונש השופך דם, ובא יהודה עתה ואמר גם זה יחשב לנו לרציחה כאילו אנחנו הרגנוהו...³

אולם, דומה כי אין בכוחו של הסבר זה להתיר את כל הספקות העולים מפרשיות אלו. ראשית, לפי הסבר זה נותר עדיין להבין מדוע חשש ראובן, לעומת יהודה, לעמוד מול האחים ולציין בפניהם שאין לפגוע כלל ביוסף גם לא בדרך של גרימת מוות. מדוע נקט ראובן אבחנה מפקפקת המאפשרת לאחים לגרום למותו של יוסף?

שנית, הכתוב הזכיר בנוסף למגמת ראובן "למען הציל אותו מידם" את המניע שלו "להשיבו אל אביו". ההסבר המוצע אינו מתמודד ואינו מבאר את משמעות הזכרת המניע של ראובן ביחד עם מגמת מעשהו.

דומה כי כדי להבין מדוע ראובן אינו מציין בפני האחים במפורש את כוונתו להציל את יוסף, יש להבין את פשר מניע הצעתו המצויין במקרא.

כאמור, הכתוב מציין כי מניעו של ראובן בהצלת יוסף היה להשיבו אל אביו. ראובן איננו מבקש להציל את יוסף עקב רחמיו עליו או מתוך קירבה אליו; הצלתו של יוסף איננה נובעת גם מתוך מגמה למנוע פירוד בין האחים. לראובן חשובה השלמות המשפחתית מתוך הכרה בתפיסת ההיררכיה המשפחתית שראובן נותן לה חשיבות. יוסף שייך לאבי המשפחה ולכן יש לדאוג להשיבו לאביו, מה גם שיוסף הוא הבן האהוב ומשום כך ראובן, שיש לו מחויבות לאביו, מרגיש חובה כפולה ומכופלת להשיבו אל אביו. את תפיסתו זו של ראובן אפשר לראות בהתנהגותו בשני אירועים אחרים.

ראובן בפרשת הדודאים ובפרשת בלהה

הסיפור הראשון במקרא בנוגע לראובן היה על כך שהביא לאימו את הדודאים:

3 רמב"ן על התורה, בראשית, ל"ז, כ"ו, ד"ה "וכסינו את דמו".

וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה ויבא אתם אל לאה אמו (בראשית, ל', י"ד).

על פי סדר המקראות ברור כי באותו זמן כבר נולדו שמעון, יהודה ובני זלפה שפחת לאה: גר ואשר. והנה, מבין כולם היה זה ראובן שהביא את הדודאים ללאה והכתוב מציין "ללאה אמו". נראה שהכתוב רוצה להדגיש שראובן מביא את הדודאים ללאה מתוך מחויבותו לאמו והכרתו בסדר המשפחתי. מקצת הפרשנים אף הסבירו שראובן הכיר את דעת ההמון שהדודאים מועילים להריון האישה וכיוון שלא עמדה מלדת⁴ הוא המציא לה את הדודאים.⁵ לפי הסבר זה ראובן איננו דואג רק לאמו אלא פועל מתוך אחריות ומחויבות להמשך פריונה.

בהמשך, לאחר מות רחל הכתוב מספר: "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו" (שם, ל"ה, כ"ב). התלמוד במסכת שבת⁶ מבקש למנוע את הבנת הפסוק כפשוטו הלשוני ודורש: "מלמד שביבל מצעו של אביו ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עימה".

התלמוד מביא לאחר מכן ברייתא המנסה להסביר את המניע של ראובן בכלבול מצעי אביו:

תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר מוצל אותו צדיק מעוון ולא בה מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר 'ארור שוכב עם אשת אביו'⁷ ויבוא חטא זה לידו. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו' - עלבון אימו תבע: אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי? ! עמד ובלבל את מצעה.

על פי הברייתא דאג ראובן להיררכיה המשפחתית. הוא רצה להבהיר כי בלהה, שפחת רחל, אינה תופסת את מקומה של רחל לאחר מותה, אלא לאה היא כעת האישה היחידה של אביו יעקב. במקרה זה אפשר לומר כי ראובן פועל כנציגה של אימו לאה.

יצוין כי חלק מפרשני הפשט⁸ אינם נרתעים מלפרש את מעשה ראובן כפשוטו, כך שראובן שכב עם בלהה שפחת רחל.⁹ על פי הרעיון המובא בברייתא ראובן שכב עם בלהה כדי להביע כי אין מעמדה המשפחתי כמעמד אמו והיא אף איננה בגדר אשת יעקב.¹⁰

4 שם, כ"ט, ל"ה.

5 ספורנו ודעה המובאת ברד"ק.

6 בבלי, שבת, נ"ה, ע"ב.

7 דברים, כ"ז, כ'.

8 לדוגמא: הרד"ק ור' יוסף בכור שור. ר' אברהם בן הרמב"ם בפירושו לפרשת ויחי הביא את הפשט ואת דרשת חז"ל כשני פירושים ולא הכריע ביניהם. הרב יעקב מידן נגע בעניין זה במאמרו "במקום שבעלי תשובה עומדים (פרשת יוסף ואחיו)", **מגדים**, ב', תשמ"ז, עמ' 54.

9 מעניין כי כך מסופר המעשה גם בספר היובלים, ל"ג, ב'-ט', וכן בצוואת ראובן, ג', י"ג.

10 היו שהסבירו כי מניע ראובן היה למנוע מבלהה ללדת ליעקב עוד ילדים על מנת שירושתו לא תקטן – הוא אמר לקבל פי שניים מחלקו של יורש אחד (זוהר, וישלח, רמב"ן על אתר). הרמב"ן מסביר כי חששו של ראובן היה רק בנוגע לבלהה שכן לאה היתה כבר זקנה "ואולי מתה זלפה". הרמב"ן מסביר כי בעקבות חטאו זה של ראובן ניטלה ממנו בכורתו - מידה כנגד מידה.

ואולם, קיימות אפשרויות פרשניות אחרות. ייתכן שראובן רצה למנוע את השוואת מעמדה של בלהה למעמדה של לאה¹¹ על ידי המאסטה בעיני יעקב.¹² אפשרות נוספת היא שראובן שכב עם בלהה על מנת לבסס את מעמדו במאבקי האחים כבכור. במעשה זה הוא כובש כביכול את שפחת רחל ומבהיר בכך שביחסי הכוחות בין בני לאה לבני רחל הוא, כבכור לאה, גובר.¹³ מכל מקום, על פי כל האפשרויות הפרשניות ראובן פועל מתוך מגמה של השתתת ההיררכיה המשפחתית. טענתי היא כי המניע של ראובן במעשה בלהה הוא זה שהניעו להציל את יוסף¹⁴ שהיה הבן האהוב על יעקב.

דרכו של ראובן

ננסה כעת לעמוד על הטקטיקה שנקט ראובן בהצלת יוסף. ראובן איננו מגלה לאחיו את מגמתו, כיוון שהמניע שלו להציל את יוסף הוא הסיבה בגינה האחים רוצים להרוג את יוסף: "ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלום" (שם, ד').

ראובן איננו יכול גם להציג בפני אחיו מניע משותף להצלת יוסף שכן, כאמור, לאחים אין שום עניין בהשבת יוסף אל אביו. מסיבה זו ראובן מבקש לשכנע את האחים שיימנעו ממעשה המתה אקטיבי: "לא נכנו נפש... אל תשפכו דם... ויד אל תשלחו בו" (שם, כ"א-כ"ב).

הקושי של ראובן בהצגת מגמתו עולה מהתיאור הספרותי של דבריו במקרא:

וישמע ראובן ויצלהו מידם

ויאמר לא נכנו נפש

ויאמר אלהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל-תשלחו בו למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו.

המקרא מקדים ומציין שבשעה ששמע ראובן את מגמת האחים להרוג את יוסף, הוא נחלץ

11 **בספר היובלים** (ל"ג, ט') וב**צוואת ראובן** (ג', ט"ו) נזכר כי בעקבות משכב ראובן עם בלהה, יעקב לא קרב אליה. אמנם בספרים אלו נזכר כי ראובן שכב עם בלהה עקב תשוקה ותאוה ולא מתוך מגמה ומודעות לדאוג למעמדה של לאה אימו.

12 **באילאס** (ט', 446 ואילך) מופיע אפקט זה. פיניקס מספר כי אמו ביקשה ממנו לבוא אל פילגש אביו כדי להמאסה בעיניו. כאשר נודע הדבר לאביו הוא קיללו שימות חשוך בנים. גם ראובן קולל ובכורתו ניטלה ממנו (**בראשית**, מ"ט, ד'; **דברי הימים א'**, ה', א'). אך בניגוד למסופר באילאס, במקרא ראובן הוא יוזם המעשה. עובדה זו משתלבת עם תיאורינו את מגמת ראובן לדאוג להיררכיה המשפחתית. בנביאים נזכרת בעילת פלגשים אצל אבשלום (**שמואל ב'**, ט"ז, כ"א-כ"ב) אך שם בעילת הפלגשים נעשית לא לשם שמירת ההיררכיה המשפחתית אלא ההפך, על מנת לשוברה לשם השתלטות והבעת זכות ירושה.

13 הסבר זה מניח שעל אף שאנו שומעים על מאבקי האחים רק בפרק ל"ז בעקבות הענקת כתונת הפסים ליוסף וחלומות יוסף, כבר קודם לכן היו קיימים מאבקים בין האחים.

14 כבר המדרש קישר בין התנהגות ראובן בהצלת יוסף להתנהגותו כלפי בלהה: "...יחי ראובן במעשה יוסף ואל ימות במעשה בלהה" (**ספרי דברים**, פסקא שמ"ז, ד"ה "דבר אחר").

להצלתו. לאחר מכן מובאים דברי ראובן שנפתחים במילה "ויאמר" ונקטעים באותה מילה. כמאה פעמים חוזרת במקרא תופעה סגנונית זו. המקרא מציין את דבריו של דובר מסוים בציטוט ישיר וקוטע את דבריו על ידי המילה "ויאמר". רצף הדיבור נפסק בלי שגורם כלשהו התערב בדברי המדבר. מאיר שילוח ז"ל¹⁵ כתב מאמר בעניין זה והציע מספר סיבות לתופעה, תוך סיווג הפסוקים השונים לסיבות השונות. לדעת שילוח סיבת קטיעת דברי ראובן ב"ויאמר" נוסף נובעת מכך שמדובר על נושאים ועניינים שונים: "ראובן דורש לא להכות את יוסף נפש, ואחר כך הוא מייצע להשליך אותו לבור".¹⁶

במאמר שפורסם לאחרונה מבאר הרב סמט את דברי שילוח: "נראה שכוונתו של שילוח (היתה) להבחין בין הדרישה העקרונית של ראובן, שלא להרוג את יוסף בידיים, לבין ההצעה המעשית האמורה ליישם את דרישתו במציאות - הצעת ההשלכה לבור".¹⁷

ואולם הרב סמט אינו מקבל הסבר זה, שכן, "גם בהצעת היישום המעשי חוזר ראובן על דרישתו העקרונית ואף כופל אותה 'אל תשפכו דם... ויד אל תשלחו בו'". כאמור, לדעתנו יש פער בין הצעת היישום המעשי לבין הדרישה העקרונית של ראובן. ראובן מבקש להציל את יוסף ונאלץ להציג בפני האחים מגמה להמתת יוסף ללא הריגתו בידיים.¹⁸

על פי גישתנו קטיעת דברי ראובן איננה באה להפריד בין הדרישה העקרונית לבין ההצעה המעשית גרידא; הקטיעה באה להדגיש את הפער ביניהם. בתחילה ראובן מכריז "לא נכנו נפש". משפט זה הוא דו משמעי: מבחינתו של ראובן - נוכח הקדמת הכתוב "ויצילהו מידם" - ברור שמשמעו קריאה להצלת יוסף. אולם אפשר להבין משפט זה כקריאה למניעת הריגת יוסף בידיים והנחתו למות מאליו. ראובן מבין שהוא חייב לפרט ולתת לאחיו לחשוב שכוונתו למניעת הריגת יוסף בידיים ולא להצלה מוחלטת. לכן הוא מוסיף את המשפט השני כביאור לדבריו: "אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו". המקרא מעוניין להדגיש בפנינו שהמשפט השני של ראובן נאמר לאחים מתוך אילוצו של ראובן להסתיר מפני האחים את מגמתו להציל את יוסף; לפיכך מופיע לפניו שוב "ויאמר", על אף שהמשפט נאמר מיד לאחר המשפט הקודם של ראובן, הפותח גם הוא במילה "ויאמר". המקרא מוסיף "ויאמר אליהם **ראובן**" להשמיענו את האילוץ של ראובן להציג בפני האחים אפשרות אלטרנטיבית להמתת

15 מ' שילוח, "ויאמר... ויאמר", ספר קורנרין, החברה לחקר המקרא, תל אביב תשכ"ד, עמ' 251 - 267. (גרסה מקוצרת למאמר זה פורסמה בספר קודש וחול בחיינו, בהוצאת קבוצת יבנה).

16 שם.

17 הרב אלחנן סמט, "מתי אמר ראובן לאחיו 'אל תחטאו בילד' והם לא שמעו לו?", מעליות - בטאון ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים אב תשנ"ט, עמ' 144, הערה 5.

18 במאמרו הנ"ל (עמ' 144 - 145) עומד הרב סמט על הפער בין ההצעה המעשית של ראובן לבין דרישתו העקרונית. לדעתו, הפער נובע מהסתייגות האחים לדרישתו העקרונית של ראובן להציל את יוסף. אולם הסתייגות זו אינה מופיעה בכתוב. גם לא ברור, לשיטת הרב סמט, מדוע הסתייגות של האחים באה למשמע הצעת ההצלה של ראובן ולא באה למשמע הצעת ההצלה של יהודה.

יוסף.

ואכן, יש לשים לב כי במשפט הראשון ראובן כולל עצמו עם האחים בגוף ראשון רבים, "לא נכנו נפש", שכן מבחינתו משפט זה מביע את מגמתו - הצלת יוסף. לעומת זאת במשפט השני, הנאמר כאילו, ראובן מתבטא בגוף שני רבים: "אל תשפכו דם, השליכו אתו... ויד אל תשלחו בו".¹⁹

האחים, כאמור, עדיין אינם מבינים שכל מטרתו של ראובן היא להציל את יוסף שכן הוא מציע להם: "השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר" (שם, כ"ב). אותו הכתוב מתאר "והבור רק אין בו מים" (שם, כ"ד), משמע בור שאיננו מאפשר הישארות בחיים.²⁰ חז"ל, כידוע, חרפו את תיאור הפסוקים ודרשו:

ממשמע שנאמר: והבור רק, איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר: אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו.²¹

מה ראו חז"ל לציין שהיו בבור נחשים ועקרבים? דומה כי על פי הסברנו רצו חז"ל להדגיש שראובן אינו מצייץ בפני האחים שמטרת פעולתו היא הצלת יוסף, והאחים אינם מעלים זאת בדעתם נוכח הצעתו של ראובן להשליך את יוסף לבור "הזה אשר במדבר".²²

דרכו של יהודה

נעבור כעת לעיון בדרכו של יהודה בפרשה זו. ליהודה מניע שונה להצלת יוסף וממילא דרך אחרת עימו. רצונו להציל את יוסף נובע מהיותו אחיו:

"מה בצע כי נהרוג את אחינו... וידינו על תהי בו כי אחינו בשרנו הוא" (שם, כ"ו).

יהודה שהיה מנהיג בקרב אחיו²³ אכן שכנע את האחים והם קיבלו את עצתו: "וישמעו אחיו" (שם, כ"ז). דומה כי לא לחינם בחר אונקלוס לתרגם את הפסוק: "וקבילו מניה אחוהי", כלומר

19 הרב סמט עמד על הבחנה זו. שם, עמ' 145.

20 אמנם גם בור עם מים עמוקים אינו מאפשר חיים, אך מהקשר הפסוקים מסתבר כי כוונת הפסוקים לציין שהבור לא איפשר הישארות בחיים עקב חוסר המים שבו.

21 שבת, כ"ב, ע"א.

22 ראה גם את דברי הרשב"ם על אתר המפרש ברוח זו: "השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר - מקום שאין בני אדם מצויין שם וימות מאליו". אמנם הרמב"ן מפרש כי האחים לא ידעו על הנחשים והעקרבים שכן אם הם היו יודעים על כך והיו רואים את יוסף ניצל מהם בעת שהעלוהו מהבור, היה ברור להם שנעשה לו נס והוא צדיק גמור והם לא היו נוגעים בו לרעה (פסוק כ"ד, ד"ה "אין בו מים"). אף הרד"ק סובר כי פשט הכתוב הוא שהאחים לא סברו שיש בבור נחשים ועקרבים - "אין בו מים - כי אם היה בו מים היה טובע במים והרי הוא כאילו הרגו בידים" (שם) וכך גם סבור החזקוני.

23 מנהיגות שהיתה מוכרת גם ליעקב - "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו גושנה" (מ"ו, כ"ח).

מלשון קבלה.²⁴

אם כן, המניע של יהודה איננו השבתו של יוסף אל אביו, אלא מניעת מותו עקב היותו **אחיו**. כמנהיג אחיו יהודה אינו נאלץ להסתיר את מגמתו ופעולתו והוא אף מבהיר שמניעת המתת יוסף צריכה להיות אינטרס משותף "כי אחינו בשרנו הוא".

אפשר לסכם דיון זה על אודות ההבדל בין מניע ראובן למניע יהודה בהצלת יוסף כך: ראובן ראה לנגד עיניו את השיקול ההיררכי, כלומר השבת יוסף אל אביו,²⁵ ואילו מניעו של יהודה נבע משיקולים של אחווה,²⁶ "כי אחינו בשרנו הוא".²⁷

ירידת יהודה מאת אחיו

האחים אשר במכירתו של יוסף כינוהו "בעל החלומות"²⁸ רואים בו כעת "אחינו" (ל"ז, כ"ו). ראובן לעומת זאת ממשיך לנקוט בתפיסת ההיררכיה המשפחתית ומכנה את יוסף "ילד". בין סיפור מכירת יוסף לקנייתו על ידי פוטיפר מופיעה פרשת הליכתו של יהודה לחירה העדולמי, לקיחת אישה כנענית, הולדת ילדים, מות שניים מהם ובעילת הכלה תמר שדמתה

24 רש"י מבהיר את הכלל העומד מאחורי דברי התרגום: "וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה, וכגון: 'וישמע יעקב אל אביו' (כ"ח, ד), 'נעשה ונשמע' (שמות, כ"ד, ז), מתרגם נקבל, וכל שהיא שמיעת האוזן, כגון 'וישמעו את קול ה' מתהלך בגן' (ג, ח'), 'ורבקה שומעת' (כ"ז, ה) 'וישמע ישראל' (ל"ה, כ"ב), 'שמעתי את תלונות' (שמות, ט"ז, י"ב), כולן מתרגם ושמעו, ושמעת, ושמע, שמיע קדמי".

25 יתכן שהסבר המניעים השונים של ראובן ויהודה בהצלת יוסף, כנובעים מהשקפות שונות ומהבדלי אישיות הוא העומד בבסיס מדרש חז"ל המסביר להיכן נעלם ראובן בעת שיהודה העלה את יוסף מהבור: "וישב ראובן - במכירתו לא היה שם שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו". (בראשית רבה, פ"ד, ט"ו; מובא ברש"י פרק ל"ז, כ"ט). שני ההסברים במדרש מתארים את ראובן כקשור ביותר לאביו והם תואמים את הסברנו לקשר העמוק של ראובן אל אביו כמניע להצלת יוסף. רש"י ממשיך בקו זה ומפרש את דברי ראובן, לאחר שאיננו מוצא את יוסף בבור ברוח זו: "אנה אני בא - אנה אברח מצערו של אבא" (שם, ל').

26 ג"ח כהן מזכיר אף הוא במאמרו "מנהיגות בעימות בסיפורי יוסף", **הגות במקרא**, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 113, כי "יהודה פונה אל רגש האחווה של אחיו - דבר שבא לביטוי בחזרה רבה על המלה 'אח'".

27 מ' אברבך במאמרו "יוסף ואחיו - בראי תולדות שבטי ישראל", **בית מקרא**, ב' (ק"ט), ירושלים תשמ"ז, עמ' 114, איננו מבחין בשוני מניע ההצלה של יהודה לעומת ראובן ולפיכך הוא כותב: "אילו היה זה סיפור של 'מוסר השכל' היתה התגלגלות המעשה צריכה להיות אחרת. הרי ראובן הוא הצדיק שכוונתו רצויה ללא פגם... חרף כוונותיו הטהורות הוא נכשל במשימתו... יש לשער שעומתים אלה משקפים את המציאות הפוליטית בין השבטים בתקופה מאוחרת. ראובן שהיה פעם ראש שבטי ישראל ירד מגדולתו בשל סיבות לא ברורות...". אנו נידרש לירידת ראובן מגדולתו בהמשך מאמרנו.

28 **בראשית**, ל"ז, י"ט. יותר מכך: יוסף נזכר בפרשת המכירה, בהקשר לאחים, בגוף שלישי נסתר: "ויראו אותו... ויתנפלו אותו להמיתו" (ל"ז, י"ח), "ועתה לכו ונהרגהו ונשלכהו... ואמרנו חיה רעה אכלתהו" (ל"ז, כ'), "ויקחהו וישלכו אתו" (ל"ז, כ"ד).

לזונה (פרק ל"ח). פרשה זו נראית כאילו איננה שייכת למקומה ומבחינה ספרותית היא קוטעת את סיפור מכירת יוסף.

יש הסוברים כי מבחינה היסטורית פרשת נישואי יהודה והולדת ילדיו קרתה בין מכירת יוסף על ידי האחים לבין קנייתו על ידי המצרים. הדבר מסתבר לאור העובדה שבין מכירת יוסף על ידי האחים לבין קנייתו על ידי המצרים עברו 22 שנה.²⁹

אחרים הסבירו³⁰ כי המקרא רוצה להבליט את העיקרון של "מידה כנגד מידה": כשם שיהודה גרם להורדת יוסף מצרימה - כך ירד הוא עצמו מאת אחיו. הדבר בא לידי ביטוי גם בהקבלה לשונית בין הפרשיות. האחים שנהגו על פי עצתו של יהודה אמרו ליעקב "הכר נא הכתנת בנך היא אם לא" (ל"ז, ל"ב) ולשון דומה נוקטת תמר בפנייתה אל יהודה: "הכר נא למי החותמת והפתילים" (ל"ח, כ"ה). כשם שהאחים שוחטים "שעיר עזים" (ל"ז, ל"א) כן שולח יהודה "גדי עזים" (ל"ח, י"ז, כ'). בניו של יעקב מנחמים אותו (ל"ז, ל"ה) וכמוהו נזקק גם יהודה לניחומים על מות אשתו (ל"ח, י"ב).

ואולם, נראה כי על פי דרכנו נוכל להציע הסבר אחר למיקומה של פרשיית יהודה ותמר בין מכירת יוסף לבין קנייתו על ידי המצרים.

כפי שראינו, בהתייחסות ליוסף, היה זה ראובן שנקט גישה שמחשיבה את ההיררכיה המשפחתית לעומת יהודה שפעל מתוך אחווה משפחתית. והנה בסיפור יהודה ותמר אנו רואים כי יהודה דואג לשושלת המשפחתית תוך הדגשת מעמדו כאב פטריארכלי ונוקט בעצם בגישתו של ראובן. אפשר שהדברים באים לידי ביטוי ברמיזתו של הכתוב במילות המקרא "וירד יהודה מאת אחיו" (ל"ח, א'), לאמור, יהודה ירד מהגישה המחשיבה את האחוה המשפחתית ונוקט גישה פטריאכלית.

הדבר מתבטא גם בתיאור המקרא, או ליתר דיוק בחוסר התיאור של המקרא את יחסיו של יהודה עם אשתו. הסגנון הקצר שאותו נוקט המקרא "ויקחה ויבוא אליה" (ל"ח, ב') מותיר אותנו בלי אינפורמציה על שמה של אשתו, על יחסו של יהודה אליה וללא כל תיאור של דו שיח ביניהם. נוכח הטרגדיות המשפחתיות שעברו על משפחת יהודה - מות שני בניו, כניסת כלתו להריון על ידו - היה מקום לתיאור כלשהו של יחסי יהודה ואשתו.

דומה שהמקרא שותק כהבעה ספרותית בפני עצמה. בין יהודה לאשתו, ככל הנראה, לא היו יחסי רעות ושיתוף. יהודה היה להוט לדאוג להמשך שושלתו ולא היה מעוניין למצוא אהבה ובת זוג לחיים. המקרא מתאר זאת בצורה הטובה ביותר מבלי להזכיר זאת מפורשות. "ויקחה

29 השווה: בראשית, ל"ז, ב'; מ"א, מ"ו; מ"ה, ו'.

30 בראשית רבה, פ"ה, ג' ו"א; כך גם עולה מדברי ר' חמא ברבי חנינא בבבלי, סוטה, י', ע"ב וכך מפרש פרופ' מ' וינפלד באנציקלופדיה עולם התנ"ך על אתר.

ויבוא אליה ותהר ותלד בן" (שם, ב'-ג').³¹ שש מלים אלו מתארות מציאת אישה, נישואין, קיום יחסים, הריון ולידה. יעדו של יהודה היה להוליד את ממשיכו ולא למצוא רעיה. אף שמו של בנו הבכור יכול להעיד על כך. יהודה קורא לבנו ער ומקובל לפרש את השם כשומר³² - שומר השושלת וההמשכיות. דאגתו של יהודה להמשך זרעו ניכרת גם בכך שהוא לוקח אישה ל"ער בכורו" (שם, ו'). לאחר שזה מת הוא מצווה על בנו השני, אונן, "בא אל אחיך ויבם אותה והקם זרע לאחיך" (שם, ח'). מגמתו של יהודה היא, אפוא, לדאוג לשושלת המשפחתית ולהמשך זרעו דרך בנו בכורו.³³

לאחר שגם אונן מת, יהודה איננו מעוניין בכך ששלה בנו השלישי ייבם את תמר, שמא ימות גם הוא. דאגתו של יהודה לביטול המשך שושלתו גורמת לו להתנכר לכלתו עד שהוא משלה אותה כי כאשר יגדל שלה הוא יינתן לה. כאן אנו עדים למצב שבו הדאגה לשושלת המשפחתית גברה על האחוזה המשפחתית.

בסופו של דבר אומר יהודה "צדקה ממני" (שם, כ"ו). ייתכן כי זהו סימן לכך שהוא מכיר בבעייתיות של התפיסה השושלתית וזאת משמעות דבריו: "צדקה ממני כי על כן לא נתתה לשלה בני".

כך מסתיימת בעצם "ירידת יהודה מאת אחיו". הוא "שב" לאחיו, דהיינו חוזר לעמדת האחוזה המשפחתית שהתבטאה בניסיונו להציל את יוסף.³⁴ כפי שיתואר להלן, שיבה זו מוצאת את ביטוייה גם בהמשך התנהגותו של יהודה בפרשת יוסף.

חשבון הנפש של האחים ושכנוע יעקב להורדת בנימין למצרים

ראובן מתמיד בנימוקים של היררכיה משפחתית גם בשעת חשבון הנפש שעשו האחים לאחר שיוסף דרש להביא אליו את בנימין:

31 השווה: "ויביאה יצחק האהלה שרה אימו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה וינחם יצחק אחרי אימו" (בראשית, כ"ד, ס"ז). א' אוארבך בספרו **מימזיס**, ירושלים תשי"ח, בהבחינו בין התאורים הספורתיים במקרא לבין התאורים בכתבי הומרוס מציין כי בדרך כלל "המחשבות וההרגשות במקרא לא נהגו ואינן נלמדות אלא מתוך השתיקה והדיבורים המקוטעים" (עמ' 9 - 10). וראה שם בהמשך, בנוגע לתאור העובדתי והנפשי בסיפור העקידה.

32 ראה ערך "ער", **אנציקלופדיה מקראית**. אף הרמב"ן על אתר מסביר את השם מלשון "עוררה את גבורתך" (תהילים, פ', ג').

33 חז"ל ב**בראשית רבה**, (פ"ה, ו') ראו בדרישת יהודה את ראשיתה של מצוות הייבום ואמרו כי יהודה התחיל במצוות יבום. הרמב"ן על אתר מתייחס לכך ומפתח זאת.

34 ראוי להזכיר בהקשר זה את הבחנתו הכללית של אוארבך בספרו **מימזיס** (לעיל, הערה 31), בין תאורי הדמויות במקרא לבין תאורי גיבורי הומרוס: "הדמויות הגדולות של המקרא הן מלאות יותר התפתחות, עמוסות יותר תולדות חיים וטבועות יותר מטבע אישי מאשר גיבורי הומרוס... גיבורי הומרוס יש בהם מעט כל מהתהוות וממהפך עבר להווה" (עמ' 14).

ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על-כן באה אלינו הצרה הזאת ויען ראובן אתם לאמר הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד (מ"ב, כ"א-כ"ב).

האחים אשר במכירתו של יוסף כינוהו "בעל החלומות"³⁵ רואים בו כעת "אחינו"³⁶. ראובן לעומת זאת ממשיך לנקוט בתפיסת ההיררכיה המשפחתית ומכנה את יוסף "ילד".

דרכם השונה של ראובן ויהודה ניכרת אף בניסיונם לשכנע את יעקב להוריד את בנימין למצרים. ראובן שרואה ערך בהיררכיה המשפחתית ובייחוד בשמירה על יחסי אבות ובנים, אומר ליעקב: "את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך" (מ"ב, ל"ז), מתוך תפיסה כי התחייבות הכורכת את סיכון חיי הבנים היא ההתחייבות המשמעותית ביותר.

לעומתו, יהודה אומר לאביו: "אנכי אערבנו מידי תבקשנו אם לא הביאותיו אליך" (מ"ג, ט'). יהודה דוגל בערך הערכות ההדדית של האחים ולפיכך הוא מתחייב בפני יעקב לערוך את שלום אחיו בנימין עד כדי הפקדת נפשו שלו תחת נפש בנימין ונשיאה באשם אישי על אי הבאתו חזרה.³⁷ עמדה זו מצטרפת לתפיסה הכוללת של יהודה לפיה "כלנו בני איש אחד נחנו"³⁸, ולניסיון הצלתו את יוסף בטענה "כי אחינו בשרנו הוא".

אל מול שתי התחייבויות אלה העדיף יעקב את ערבותו של יהודה. מן הפסוקים עולה שיעקב רומז כי הוא איננו מקבל התחייבות הנובעת מהדגשת יחסי אבות ובנים והוא מעדיף ערבות הנובעת מהכרה באחוזה המשפחתית. בתגובתו לדברי ראובן, יעקב נשאר בסירובו ונוקט כלפי בנימין לשון "בני": "ויאמר לא ירד בני עמכם כי אחיו מת" (מ"ב, ל"ח). לעומת זאת, כאשר יעקב מקבל את ערבותו של יהודה הוא נוקט לשון אחרת כלפי בנימין: "ואת אחיכם קחו" (שם, י"ג).

דבריו לראובן יעקב אומר שהוא אינו מוכן שבנימין ירד למצרים כ"בני", כבן יעקב שיש להשיבו לאביו, כיוון שהתפיסה של "להשיבו אל אביו" שנקט ראובן כלפי יוסף נכשלה. לעומת זאת כאשר יעקב מקבל את התחייבותו של יהודה הוא נוקט לשון "אחיכם" כלפי בנימין ובכך הוא מאשר שהערבות המקובלת עליו היא זו הנובעת מאחוזה משפחתית. יעקב מסכים שבנימין ירד למצרים כחלק מכלל האחים שהם בשר אחד.

כאן בעצם קורסת הקונספציה של ראובן. הוא שמקפיד על מעמדו של אביו עד כדי שכיבה לשם

35 בראשית, ל"ז, י"ט. מעבר לכך, יוסף נזכר בפרשת המכירה בהקשר לאחים בגוף שלישי נסתר: "ויראו אותו... ויתנכלו אותו להמיתו" (ל"ז, י"ח); "ועתה לכו ונהרגו ונשליכהו... ואמרנו חיה רעה אכלתהו (ל"ז, כ)"; "ויקחוהו וישליכו אותו" (ל"ז, כ"ד).

36 ככינויו על ידי יהודה "מה בצע כי נהרוג את אחינו" (ל"ז, כ"ו).

37 כפי שיהודה מציין בפני יוסף: "כי עבדך ערב את הנער... אם לא אביאנו אליך וחתאתי לאבי כל הימים" (מ"ד, ל"ב).

38 בראשית, מ"ב, י"א.

כך עם פילגש אביו, הוא זה שמנסה להציל את יוסף רק כדי להשיבו אל אביו והוא זה שמתחייב להרוג את שני בניו למען אביו, שומע מאת אביו שההתייחסות למשפחה אינה צריכה להיות היררכית- פטריאכלית, אלא מתוך אחווה משפחתית.

ראובן ויהודה בדברי יעקב טרם מותו

לאחר שעמדנו על הבדלי התפיסות שאפיינו את ראובן ויהודה נחתום ברישומן של תפיסות אלו כפי שבאו לידי ביטוי בכרכות יעקב אל בניו טרם מותו:

ראובן בכורי אתה...

כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה (מ"ט, ד').

יעקב מאפיין את ראובן כחסיד ההיררכיה המשפחתית. סביר להניח כי יעקב לא ביקש רק לציין את העובדה שראובן הוא בכורו, שהרי עובדה זו ידועה לכל. הוא התכוון לומר שראובן הוא "בכור" במלוא מובן המילה והתפקיד, קרי אחראי על יחסי ההיררכיה המשפחתית ועל ישומם. בהקשר זה מציין כאן יעקב גם את חילול יצועיו. מכל מקום נראה כי אפיונו של ראובן כ"בכורי אתה" נאמרה על ידי יעקב בביקורתיות.

לעומת זאת את יהודה מברך יעקב כך:

יהודה אתה יודוך אחיך... ישתחו לך בני אביך (שם, ח').

תפיסתו השוויונית של יהודה "כולנו בני איש אחד נחנו" ואחריותו לאחיו היא זו שתביא את אחיו להודות לו ולהשתחוות בפניו³⁹ והיא זו שתוביל למנהיגותו של יהודה: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" (שם, י').

נחתום בדברי המדרש המרחיב את משמעות הברכה שזכה לה יהודה בכרכת יעקב:

אחיך מודים בך. אמך מודה בך. אני עצמי מודה בך. יהיו כל אחיך נקראין על שמך. אין אדם אומר: ראובני אנא, שמעוני אנא אלא יהודי אנא.⁴⁰

39 אף בדברי הימים מצוין כי יהודה זכה לגדולה עקב יחסו לאחיו: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה ברכתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחס לבכורה; כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף" (דבה"י א', ה', א'-ב'). כן מצוין בדברי הימים כי התנהגותו של ראובן במעשה בלהה גרמה לו להפסיד את בכורתו ליוסף. יוצא, אפוא, שהתנהגותו של ראובן אשר שורשה בתפיסת ההיררכיה המשפחתית שלו גרמה לו לאבד את בכורתו ומנהיגותו. בכורתו ניטלה ממנו והועברה ליוסף עקב מעשה בלהה. מנהיגותו ניטלה ממנו והועברה ליהודה עקב התנהגותו במכירת יוסף.

40 בראשית רבה, צ"ח, ר'.

סיכום

פרשת מכירת יוסף מעמידה לנגד עינינו את דמותו של יוסף, בעל החלומות שאחיו רואים אותו כבן מועדף ורודפים אותו. במאמר זה ביקשתי להבחין בין דמותו של ראובן לבין דמותו של יהודה הנמצאים לכאורה באותו צד של המיתרס, שעה שביקשו למנוע את הפגיעה באחיהם יוסף.

עיון מדוקדק בפסוקים המתארים את מניע הצלתו של יוסף על ידי ראובן והשוואתם לאלה המתארים את מניע ההצלה של יוסף על ידי יהודה, העלה כי אין מגמותיהם של יהודה וראובן זהות. ראובן חתר להשיב את יוסף אל אביו ופעל מתוך הכרה בחשיבות ההיררכיה המשפחתית, ואילו יהודה שדגל באחוזה המשפחתית ביקש ליצור שלום בין כלל האחים. כפי שראינו בסוף הדיון, תמך יעקב בגישתו של יהודה ואף גינה את תפיסתו של ראובן. בברכתו הוא הקנה ליהודה מעמד של מנהיג ואנו למדים מכך על ניצחונה וניצחיותה של האחוזה.

במובן מסוים אפשר לטעון שזהו המסר המרכזי של ספר בראשית כולו. לאורך כל הספר עולה שהבכורה הטבעית, שעל פי תפיסת ההיררכיה המשפחתית היתה צריכה לגבור, איננה בעלת משמעות כשלעצמה. כך בתחילת הספר, הקב"ה שועה אל הבל ואל מנחתו ואיננו שועה אל קין ואל מנחתו, וכך בהמשכו: ישמעאל הבכור מורחק מהמשפחה ויצחק הוא זה שממשיך את זרעו של אברהם; עשו הבכור מורחק אף הוא ויעקב זוכה להמשיך את זרעו של יצחק.

במשפחת יעקב אין בסופו של דבר הרחקה של אחד מהצאצאים,⁴¹ אך גם שם יש מאבק האם הבכור הטבעי יגבר או שמא אח אחר בעל סגולות מיוחדות הוא זה אשר ינהיג את בני המשפחה. ראובן טען לבכורתו הטבעית ופעל לביסוסה של ההיררכיה המשפחתית. לעומתו, ביקש יהודה ליצור אחווה משפחתית בין כלל האחים וכאמור, זכה למעמד ההנהגה.

ניצחון תפיסתו של יהודה משתלב עם תפיסת ספר בראשית כולו. ספר בראשית מבקש לצאת כנגד הדפוס המסורתי הגורס שיש לקבל את ההנהגה הנקבעת מראש בהתאם לכללי ההיררכיה המשפחתית בלי להתחשב ברוח ואופי הנפשות הפועלות. המסר השזור לאורך כל הספר הוא "מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך", ואין עדיפות למיקום בהיררכיה המשפחתית. אמנם "ראובן - בכורי אתה" אך "יהודה אתה יודוך אחיך... ישתחו לך בני אביך".

41 אינני נכנס למחלוקת בין הרב יואל בן-נון לרב יעקב מידן במאמריהם **במגדים** א' וב', האם יוסף חשב שהורחק ממשפחתו.